

“Evolucija je najveći pokretač ateizma ikada izmišljen”,¹ izreka Williama Provinea, gorljivog branitelja teorije evolucije od nasrtaja zagovornika inteligentnog dizajna, dobro sažima temeljnu tezu ove knjige – naime, da spoznajemo do kojih dolazimo putem teorije evolucije i njihove implikacije potkopavaju vjeru u Boga i tvrdnje o nadnaravnom općenito.

Knjiga *Horizonti ateizma – prepiska o vjeri, znanosti i smislu života*, uz predgovor i uvod svakog autora, te bibliografiju i kazalo imena i pojmova, sastoji se od dvadeset i dva pisma u kojima autori postavljaju pitanja, iznose vlastita stajališta o odnosu znanosti i vjere, smislu života i sličnim temama te dijele relevantne crtice iz osobnog života. Budući da je ideja da se korespondencija objavi kao knjiga došla tek naknadno – negdje na polovici prepiske – vidljiva je spontanost u obradi i prijedlogu ideja što knjizi daje na živosti, iako u ponekom pismu nailazimo na rekapitulaciju prije navedenih stavova i donesenih zaključaka te su većini pisama naknadno dodani podnaslovi, što bitno pridonosi strukturiranosti i logičnosti te olakšava praćenje misaonih procesa.

Autori prepiske su Pavel Gregorić, hrvatski filozof, ateist i u javnosti zapazeni komentator tema koje se uglavnom tiču odnosa vjere i znanosti, filozofije i visokog obrazovanja, te Željko Porobija, bivši teolog Adventističke crkve koji je, uslijed dugog hrvanja i pokušaja pomirenja znanstvenih spoznaja i vjerskih istina, izgubio vjeru te se našao u nezavidnoj situaciji pronalaska novog identiteta uslijed odricanja službe pastora i profesora teologije. Dakle, knjiga je dijalog između dvaju ateista o pitanjima koja, između ostaloga, dotiču sljedeće teme: Kako najbolje shvatiti ateizam? Zašto je zauzimanje ateističkog stajališta logičan zaključak iz onoga što znamo o svijetu i čovjeku? Je li ateistička etika moguća? Kako bi ateist odgovorio na pitanje o smislu života?

Dakle, knjiga obiluje zanimljivim uvidima i analizama, no u svom ću se prikazu ograničiti na dvije teze za koje vjerujem da su najzanimljivije domaćim intelektualnim krugovima te na koje podnaslov knjige upućuje. Prva je nespojivost znanosti i kršćanske (katoličke)² vjere, a druga definiranje i razumijevanje pojma smisla života iz ateističke perspektive.

¹ William B. Provine, “Evolution: Free Will and Punishment and Meaning in Life”, prezentacija na “Darwinov dan” 1998. godine, “Darwin Day” website, University of Tennessee Knoxville.

² Neki argumenti u prepisci tiču se kršćanstva općenito, a neki se bave konkretno katoličkim naukom. U svom sam se prikazu usredotočio na argumente usmjerene prema katoličkom nauku.

Osim ovih filozofskih pitanja, autori također raspravljaju o pitanjima praktičnije naravi, primjerice: Što priječi da Hrvatska bude sekularna država i je li poželjno i moguće sekularizirati društvo u Hrvatskoj, tj. priželjkuju li autori da svi budu ateisti? No, ono po čemu se knjiga posebice ističe jest podvrgavanje vlastitog stajališta različitim prigovorima koji bi mogli doći bilo iz vjerskog bilo iz ateističkog tabora i odgovaranje na iste, a sve s ciljem postizanja što koherentnijeg i konzistentnijeg svjetonazora.

Premda i Gregorić i Porobija pripadaju ateističkoj struji te je put kojim su do tog zaključka došli sličan – naime, proboj i spoznaje prirodnih znanosti kao najjači argument u prilog ateizmu – autori ipak različito pristupaju predmetu te ga obrađuju svatko iz svog kuta. Gregorić tematici prilazi iz analitičke perspektive te je izrazito sustavan i precizan u prikazu svojih argumenata. U nastojanjima konstrukcije te pružanju grubih smjernica za neku vrstu ateističke etike, Gregorić obilato crpi građu i ideje iz antičke filozofije koja mu i spada u užu specijalnost. Porobija, s druge strane, više njeguje kontinentalni stil te je slobodniji u razvoju i izlaganju svojih ideja i stavova. Isto tako, radi se o bivšem teologu te je iz njegovih pisama razvidno iznimno poznavanje sustavne teologije. Osim toga, Porobijina pisma odaju zavidno poznavanje obje filozofske tradicije, kako analitičke tako i kontinentalne.

Dakle, teme obrađene u prepisici razrađuju se iz različitih polazišta pozivajući se na brojne autore koji su ostavili barem neki trag u ljudskoj misli o pitanjima vjere, znanosti, etike i smisla života. Od antičkih filozofa poput Epikura i Aristotela, preko srednjovjekovnih teologa kao što je Toma Akvinski, empirističkog filozofa Davida Humea, britanskog prirodnjaka Charlesa Darwina – najpoznatijeg po svom doprinosu razumijevanju evolucije života na Zemlji, kontroverznog katoličkog svećenika i paleontologa Teilharda de Chardina koji je nastojao uklopiti evolucijsku misao u teološke okvire, pa sve do suvremenog njemačkog filozofa i ateista koji se zalaže za dijalog vjernika i nevjernika, Jürgena Habermasa.

Prva teza koju bih ovdje ukratko izložio i prokomentirao jest da su znanstvena i kršćanska, konkretno katolička, slika svijeta međusobno nespojive. Razrada te teze proteže se od Pisma II. do Pisma VII. Dakle, početni dio prepiske demonstrira tezu da znanost i katolički nauk nisu spojivi bez obzira kakvoj mentalnoj gimnastici podvrgnuli teologiju ili bilo koji skup vjerovanja i dogmi ključnih za katoličanstvo. Obrada teze započinje sagledavanjem implikacija koje teorija evolucije ima za katolički nauk. Autori smatraju da istinitost stavki na kojima teorija evolucije počiva potkopava dogme koje čine temelj katoličke vjere, a središnja dogma jest vjerovanje u postojanje Boga (usp. str. 26). Što je to u teoriji evolucije toliko kobno po katoličku vjeru? Mnogo toga, autori obrazlažu, počevši od diskontinuiteta na kojima katolički nauk inzistira, a za koje teorija evolucije jednostavno ne ostavlja prostora.

Gregorić u Pismu II. pokazuje kako katolički nauk počiva na višestrukim diskontinuitetima koji vrijede za čovjeka, a koje znanost implicitno, a po potrebi i eksplicitno, negira. Primjerice, katolički nauk mora povući jasnu razliku i u fiziologiji mozga i u posjedovanju mentalnih sposobnosti između prvog *homo sapiensa* koji je bio u posjedu duhovne duše (budući da cijeli spektar sposobnosti koje znanost pripisuje umu, katolički nauk zahvaljuje Božjem daru duhovne duše) i *homo sapiensa* koji još nije bio prikladan za primanje tog Božjeg dara. Znanost, putem teorije evolucije, ovakav diskontinuitet ne dopušta. Mentalne sposobnosti, koje svoju funkciju duguju razvoju mozga, stupnjevito su se razvijale kroz dugu lozu ljudske evolucije što svjedoče, između ostalog, fosilni nalazi te uvidi primatologije (rudimentarni oblici onoga što nazivamo moralnim ponašanjem uočeni su kod ostalih ne-ljudskih primata poput čimpanzi).

Gregorić poopćuje nabrojena razilaženja sa širom tezom o dubljoj neuskладivosti kršćanskog i prirodoznanstvenog svjetonazora. Primjerice, dualizam duše i tijela – postulat bez kojeg čitava priča o životu poslije smrti i prikladnoj nagradi odnosno kazni nije ostvariva – u znanosti je suvišan i promašen koncept. Nadalje, kauzalna otvorenost svemira, tj. dopuštanje da i nadnaravni entiteti poput Boga, duša i anđela budu uzrok događaja u fizikalnom svemiru još je jedan postulat neuskладiv sa znanstvenim svjetonazorom jer znanost, u konstrukciji i provjeri svojih hipoteza, takve pojmove smatra eksplanatorno praznima, naime, takvima da im u svijetu ništa ne odgovara i koji ne mogu poslužiti u objašnjenju bilo kojeg fenomena na koji znanost može naići.

Dakle, poprišta sukoba između naturalističkog (znanstvenog) i supernalističkog (vjerskog) svjetonazora jednostavno su previše brojna i ukazuju na duboko neuskладiva gledišta na svijet i čovjekovo mjesto u svijetu, a da bi ih netko, nakon pomnog i iskrenog promišljanja, mogao odbaciti kao tek prividna i površna razilaženja. Upravo ovo inzistiranje na inkompatibilnosti vjere i znanosti čini, dakle, srž knjige te obiluje mnoštvom argumenata koji podupiru tezu o nespojivosti.

Porobija, sa svoje strane, znatno doprinosi na živosti i osobnom značaju korespondencije kad nabraja i objašnjava strategije kojima se kao vjernik osobno služio, na kraju doduše bez uspjeha, kako bi pomirio svoju vjeru s nadirućim sumnjama. U svojoj vjerskoj fazi, Porobija je nastojao sofisticiranim pokušajima uskladiti vjeru i razum, ponajviše se služeći idejama Johna Milbanka, Renéa Girarda, Raymunda Schwagera i sličnih teologa i filozofa. No, koliko god se svaka od tih filozofija činila sveobuhvatnom u interpretaciji povijesti i ljudskog stanja, a u nekom kontekstu i intuitivnom, niti jedna od njih, u konačnici, ne zadovoljava jer svaka previđa neku ključnu stavku

kršćanske vjere³ – bilo pojam duhovne duše, doslovnost istočnoga grijeha, odnosno pada prvih ljudi, povijesno postojanje Adama i Eve ili slične fenomene.

Osim navedenih strategija, posebno su zanimljivi, i vjerujem da niti jednog vjernika ne bi ostavili ravnodušnim, uvidi iz biblijske egzegeze koje Porobija izlaže u Pismu VII., koji pokazuju kakvim su drastičnim promjenama i evoluciji kršćanski svjetonazor i etika bili s vremenom podvrgnuti, a što se manifestiralo u promjeni shvaćanja nekih ključnih izraza. Kako je, primjerice, najavljivani i žarko iščekivani drugi Kristov dolazak ostao neispunjeno obećanje, naglasak više nije bio na iščekivanju novoga *doba* koje bi trebalo početi s dotičnim, već na pripremi duhovne duše – što je nasljeđe platonizma – na dobru smrt i prelazak na drugi *svijet* (usp. str. 63–64). Tako novo pojmljena duša postaje okosnica kršćanske etike. Ovaj primjer i njemu slični usmjeravaju Porobiju na zaključak kako “[k]ršćanski dualizam [...] nije utemeljen u biblijskim spisima, nego u prilično protuprirodnom sinkretizmu Biblije i platonističke filozofije [...]” (str. 68–69).

Porobija svojom šetnjom kroz ranu povijest Crkve ilustrira kako ključni entiteti i pojmovi koji stoje u podlozi kršćanske metafizike nisu ništa ontološki nužno, već se radi o misaonim konstrukcijama podložnima ljudskoj mašti i interpretaciji, koja sa svoje strane ovise o duhu vremena i kulturi koja ih okružuje.

Druga teza na koju bih se osvrnuo, a kojoj pripada u zadnji dio prepiske, osmišljavanje je života iz ateističke perspektive. Može li život bez Boga imati smisla? Ako da, kakav je to smisao i odakle izvire? I Gregorić i Porobija na život gledaju kao na projekt koji svatko za sebe mora osmisлити i planirati, imajući u vidu vlastitu konačnost. Gregorić u Pismu XX. propituje i ukazuje na neutemeljenost gotovo sveprisutne i često prešutno pretpostavljene ljudske želje za besmrtnošću. Unatoč našoj domišljatosti u aktivnostima koje nas zabavljaju i skreću nam pozornost od dosadnijih segmenata postojanja, takva bi nam egzistencija, argumentira Gregorić, prije ili kasnije dojadila jer beskonačno je upravo nepodnošljivo dugo. Nakon što bismo doživjeli sve što se ima doživjeti i obavili sve što smo naumili obaviti, preostala bi jedino dosada.

Osim toga, govor o besmrtnosti na koji najčešće nailazimo pretpostavlja postojanje i besmrtnost duše, dakle, egzistenciju u nekoj drugoj sferi postojanja. Entitete poput besmrtne duše i metafiziku koja njima barata naturalistički pogled na svijet odbacuje, pa se maštanja o takvoj egzistenciji čine suvišnim. Doista, upravo percepcija smrti kao prividnog kraja (tek privre-

³ Porobija, premda bivši pripadnik Adventističke crkve, odlično poznaje i katoličku teologiju te se njegovi argumenti u velikoj mjeri odnose na katolički nauk.

meno odvajanje duše od tijela) otima nam priliku da shvatimo svoj život krajnje ozbiljno i prestanemo posvećivati pozornost i energiju stvarima nebitnima za ispunjen život.

Dakle, smrt je datost koja nas prisiljava da propitujemo vrijednosti po kojima usmjeravamo svoj život te koja stavlja predznak hitnosti pred svaki plan ili projekt koji smo naumili izvršiti. No, sama smrt nije ono što životu daje smisao, već je to ono čime je taj život ispunjen. A koje su to sastavnice ispunjenog života? Gregorić u Pismu XX. daje prilično općenit popis djelatnosti za koje bi tipično pretpostavili da sačinjavaju ispunjen i sretan život, naime, “imati zdravu djecu, podići ih i obrazovati, gledati ih kako postaju ljudi, kako rađaju i podižu svoju djecu; družiti se, putovati, baviti se nekom kreativnom djelatnošću ili hobbijem, pronaći karijeru koja ispunjava” (str. 178).

No, što je s onima čiji je jedini životni projekt preživjeti sljedeći dan? Što je s onima koji nemaju luksuz filozofiranja o teorijama životnog smisla? Takvih ima i danas, a naročito ih je bilo kroz milijune godina ljudske evolucije.

Porobija u Pismu XIX. razmišlja upravo o takvom scenariju te opisuje svoje poimanje smisla života primijenjeno na jednog tipičnog *homo erectusa* gdje je hobsovski opis života u ratu sasvim prikladan – usamljenički, siromašan, prljav, težak i kratak.⁴ Porobijino je gledište: “[Ž]ivot ovog *homo erectusa* imao je smisla, ako ne za njega samog onda barem za nas. Jer da nije bilo njega i njegove vrste ne bi bilo ni nas danas” (str. 172). No, navedeni citat samo prebacuje pitanje smisla na našu vrstu. Na pitanje smisla nije odgovoreno, već je samo odgođeno s nadom će na njega moći odgovoriti vrsta koja uživa više blagodati od nesretnika koji su joj prethodili.

Autori argumentiraju da bi pojedincu (kao što je, primjerice, navedeni *homo erectus*) u takvim okolnostima možebitna utjeha bila udio u kauzalnom lancu koji će rezultirati *homo sapiensom*, vrstom koja u usporedbi s *homo erectusom* uživa mnoga dobra, ili koji će u konačnici dovesti do nekog epohalnog dostignuća (putovanja na Mjesec, sprječavanja katastrofe globalnog zatopljenja i sl.) (usp. str. 172 i 182). No, što kada bismo se mi našli u situaciji tog *homo erectusa*? Bi li takvo poimanje smisla života bila dovoljna protuteža za životne nedaće?

Dobar misaoni eksperiment koji bi provjerio valjanost takvog kriterija bio bi taj da ga primijenimo na svoj život ili, još bolje, na život vlastite djece. Bismo li dovodili u postojanje svoje potomke kada bi njihovi životi bili obilježeni istim jadima kao i život *homo erectusa*, samo zato jer bi oni mogli biti dio kauzalnog lanca koji će dovesti do razvijenije vrste *homo* ili do nekog radikalnog dostignuća (poput lijeka za rak)? Naši životni planovi bi u ovakvim

⁴ Usp. Thomas Hobbes, *Levijatan* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2004), str. 92.

okolnostima bili bitno ograničeni i pitanje je postoji li teorija smisla života dovoljno sadržajna da obuhvati i takve surove scenarije. Naposljetku, pošteno je zapitati se, i možda priznati, nije li većina života kroz dugo razdoblje ljudske evolucije bila naprosto besmislena jer im je glavni predznak bio patnja, neizvjesnost i prerana smrt? I nisu li mnogi životi, zbog istih nedaća, upravo takvi i danas?

Koji god odgovor dali, sagledavajući život iz naturalističke perspektive, razumno je evaluaciju života nekog pojedinca ograničiti vremenskim okvirom njegova života jer život, pretpostavlja se, doista završava tjelesnom smrću. Prema tome, govor o nekom kauzalnom lancu kojega je neka jedinka dio doima se previše optimističnim. Nema li taj nesretni *homo erectus*, baš kao i mi danas, pravo pitati se što će mu životni smisao ako ga nisam svjestan, ako dolazi nakon njegove smrti i ako ne služi kao motivacija da prebrodi životne teškoće? Možda sveobuhvatna teorija smisla života, ako je to nešto čemu težimo, doista iziskuje postuliranje entiteta koji prelaze granice naturalizma?

Prepiska između Gregorića i Porobije sadrži puno više od teza koje sam naveo u ovom kratkom prikazu te je namijenjena prije svega onima koji nekritički i s previše samopouzdanja, koje može biti rezultat neupućenosti ili nepromišljenosti, promoviraju tezu o pomirljivosti znanosti i katoličkog nauka (i kršćanstva općenito). Dakle, onima koji smatraju da između istih nema sukoba i međusobno isključujućih tvrdnji o svijetu i čovjeku.

Ova knjiga na jasan, otvoren i širem čitateljstvu dostupan način ilustrira zašto kršćanstvo (najjasnije ilustrirano na primjeru katoličkog nauka) ne može, bez obzira kojim se terminološkim i teološkim preinakama vjernik poslužio, prihvatiti teoriju evolucije bez kompromitiranja ključnih vjerskih istina. No, osim ovog uvida, autori razbijaju još neke stereotipe među kojima valja istaknuti onaj o nemogućnosti zasnivanja etike koja ne bi ovisila o nadnaravnom otkrivenju i Božjoj egzistenciji te mit po kojem je smisao života dostupan samo onima koji vjeruju u život poslije smrti.

Zaključujući ovaj prikaz, mogu samo izraziti nadu da će ova prepiska mnoge koji je pročitaju otvorena uma osvijestiti da su u stanju kognitivne disonance te će ih, ukoliko se radi o dosljednim i konzistentnim pojedincima, prisiliti da kritički sagledaju svoja vjerska uvjerenja i temelje na kojima ona stoje.

Ninoslav Križić

Zagreb

ninoslav.krizic@gmail.com